

Református-unitárius templomviták (1615-1648)¹

Határozatok, hatályuk, gyenge pontjaik

Amikor Bethlen Gábor és az Öreg Rákóczi György korában elismerték az egyházi kisebbségek hatalmát, egyre több vitára szolgáltatott alkalmat a székelyföldi és más erdélyi templomok ügye. Érdekes, hogy ezen összetűzéseket szinte csak református forrásokból ismerjük, s hogy az unitárius kútfők többsége máig feltáratlan maradt. Ezekből fog válogatni e tanulmány, miután idézi azokat az országgyűlési határozatokat, amelyek egyszerre idézték elő és szorították keretek közé a különböző templomvitákat. Az egyik az 1615-ben Kolozsvárott, a másik az 1630-ban Gyulafehérvárott ülésző országgyűlés végzése volt.

1615. szeptember-október; Kolozsvár; 34. artikulus:² *Az romana religióú 'katolikus vallású' uraink atyánkfiai instanciájokra 'kérelmükre', minthogy artikulusunk³ vagy on róla, hogy ahol melyik fél többen vagy on, az olyané légyen az templum, megengedtük, hogy Somlyón és Udvarhely⁴ is, ha többen vadnak azon az hütön valók, az templomok ő számokra légyenek; de addig bele ne szállhassanak, hanem elsőben egyenlőképpen és egy költséggel az két religiön valók építsenek Somlyón és Udvarhelyen auditoriumokat 'imaházakat', elkészítvén az auditoriumokat, azután restituáltassék 'adassék vissza' mind az két helyen mind az két parókiához 'lelkészi hivatalhoz' való házzal és quartával 'dézsmaneyedel' együtt az maior parsnak 'többségnek'.*

1630. január-február; Gyulafehérvár; 44. artikulus:⁵ *Az székely uraink s atyánkfiai kívánságokra, hogy felséged⁶ minden helyeken indifferenter 'különbség nélkül' religiójokat szabados exercitiumokban 'gyakorlatukban' admittálta 'megengedte', és ahol bántódások estenek, annak is eligazítására rövid időt mindenik religiókból arra rendeltetett kommisszáriusit 'megbízottait' kibocsátani ígírte, kik inkvirálván 'kikérdeztvén' ex novo 'újból', valakik közöttök is potiorb parsoknak 'többségeknél' találatnak, ekléziájoknak 'templomosoknak (?)'⁷ mindenképpen azoknak restituáltatja, felségedtül illendő hálaadással vettük. Végeztük is exmisszióját 'kiküldetését' az komisszáriusoknak, ne differáljuk 'halasszuk el', mentül hamarébb igazítassék el dolgok, minden religiókból egy-egy komisszárius légyen; ahol kevesebb pars lészen, az maior pars auditoriumot csinálni segítsen.*

Az artikulusok a szakirodalom egyöntetű álláspontjával ellentétben nem azt szabályozták, hogy kié legyén a templom Erdély vegyes felekezetű helységeiben, hanem előbb (1615) azt, hogy kié legyén a templom a vegyes felekezetű Szilágysomlyón és Székelyudvarhelyen,

¹ A kutatás az Európai Unió és Magyarország támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” című kiemelt projekt keretei között valósult meg.

² Szilágyi Sándor: *Erdélyi országgyűlési emlékek történeti bevezetésekkel (1614-1621)*. 7. köt., Budapest, 1883, A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága. 286.

³ Az 1581-es törvénycikkre utal, amely megengedte, hogy a község olyan hitvallású lelkészt válasszon, amilyen hitvallást követ a lakosság nagyobbik része.

⁴ Szilágysomlyón és Székelyudvarhelyen. Lásd: Sipos Gábor: *Katolikus-református vita a Szilágyságban a 17. század elején*. In Papp Klára – Jeney-Tóth Annamária – Ulrich Attila (szerk.): *Báthory Gábor és kora*. Debrecen, 2009, A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete – Erdély-történeti Alapítvány, 311-323. Zayzon Ferenc: *A székely-udvarhelyi evang. reform. egyházközség története. Megalakulásától 1780-ig*. Székely-Udvarhely, 1893.

⁵ Szilágyi Sándor: *Erdélyi országgyűlési emlékek történeti bevezetésekkel (1629-1637)*. 9. köt., Budapest, 1883, A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága. 98.

⁶ Brandenburgi Katalin.

⁷ Ekléziásoknak?

azután (1630) pedig azt, hogy kiknek adják a vitás templomokat Székelyföldön. Értelmezéséből az is következik, hogy csak az itteni kisebbségeknek engedték meg, hogy számukra „egyenlőképpen és egy költséggel” külön auditorium, imaház épüljön. Ez természetesen még így is nagy jelentőségű változás volt. Nemcsak azért, mert a határozatok a harmincas években országos precedenst teremtettek, hanem azért is, mert ezen kisebbségeknek már nem kellett követnie a lakosság nagyobbik részének hitvallását (a helység választható vallási különbözősége). Ahol azonban a partikuláris hatályú végzések nem léptek életbe, ott ezután is az 1581-es maior pars-elve jelentkezett (a helység kötelező vallási egysége).

Mi sem támasztja ezt alá jobban, mint hogy ennek az elvnek akart érvényt szerezni Háromszék „megcirkálásakor” (1619) Keserői Dajka János is. A református püspök jogi szempontból egyáltalán nem vádolható azzal, hogy figyelmen kívül hagyta volna azt a kikötést, amit 1615-ben rögzítettek („ahol kevesebb pars lészen...”), hiszen az a törvény – Udvarhely kivételével – nem volt hatályos Székelyföld egészén. Itt 1630-ig csak az 1581-es határozatnak kellett volna érvényesülnie, ám az az egységesen protestáns egyházmegyék miatt 1619-ig nem tudott. A székelyföldi minor parsok egyházi hatalmát csak Bethlen halála után, 1630-ban ismerték el. Ám csakis jogilag. Tudniillik a háromszéki unitárius kisebbségek auditoriumhoz való jogát (Sepsikőröspatakot kivéve) a fejedelem ezután sem akarta behatóan megvizsgálni, hiába könyörgött hozzá az unitárius püspök, Csanádi Pál.⁸

Negyedszer: amint az háromszéki abalienáltatott eklézsiáknak 'elidegenített gyülekezeteknek' az ország artikulusának kontinencia 'mértékletesség'⁹ szerént való inkvirálása felől nagyságod magát rezolválta 'elhatározta', hogy Isten alkalmasb üdöt adván érnünk, arra is nagyságod magát illendőképpen rezolválja. Ennek az dolognak eddig való haladoztatása is az mi religióknak szabadsága aequabilitásának 'egyenlőségének' igen nagy prejudíciumára 'kárára' vagon.

A szakirodalom valószínűleg azért nem hangsúlyozta eléggé, hogy Bethlen elhunytá után nemcsak a rendi mozgalmak, hanem a vallási intolerancia sértettjei is elérkezettnek látták az időt sérelmeik orvoslására, mert a nem-reformátusok, mint olyanok úgy tűnik, hogy nem kötötték egybe sérelmeiket. Bár a különböző felekezetek egyidejűleg folyamodtak a fejedelemasszonyhoz, más-más okból. Háromszékben a református püspök joghatósága alá vetett unitárius eklézsiák, Udvarhelyszékben a katolikusok elnyomása miatt éleződtek ki azok a küzdelmek, amelyek a harmincas évek második felében a vármegyei területre is át-átcsaptak. A katolikusok természetesen Katalin (legújában kiútkeresési gesztusnak értelmezett) áttérése¹⁰ miatt is remélhettek. Amíg az ő kezdeményezésükre – a szakirodalom egyöntetű álláspontja szerint – kiterjesztették a minor pars elvét – ez a 44. artikulusz –, addig az utóbbiak számára létrejött valami kiengesztelő forma.¹¹ E békéltető levélben a fejedelemasszony azt a rendeletet hozta, hogy a székely unitárius gyülekezeteknek saját vallású espereseik legyenek, akik elismerik a református püspök felsőbbbőségét. Cserébe a református püspök nem vizsgálhatja meg az esperest, nem nevezhet ki unitárius papot, s nem tartozik elé a vallási perpatvar fellebbvitele sem. A határozatok dacára a felekezeti béke ezután is gyakran bomlott meg Székelyföldön, egyebek között Háromszéken, ahol már Bethlen Gábor korában szakadatlanul egy akadémikus atyafit tartottak, aki arra volt hivatott,

⁸ EUEGyLt RegA P. 4.

⁹ A 44. artikuluszra utal.

¹⁰ Szabó Péter: *Brandenburgi Katalin tettetése a hit és a török hűség dolgában*. In G. Etényi Nóra – Horn Ildikó (szerk.): *Szinlelés és rejtőzködés. A kora újkori magyar politika szerepjátékai*. Budapest, 2010, L'Harmattan, 112.

¹¹ Kénosi Tözsér János – Uzoni Fosztó István: *Az Erdélyi Unitárius Egyház története*. 2. köt., Kolozsvár, 2009, Erdélyi Unitárius Egyház. 408-409.

hogy a vallásban meghidegedett és megszakadozott embereket megvilágítsa, ellentmondva megcáfolja őket, s tévedéseikkel törődjék.¹²

Visszakanyarodva a határozatokra, megállapíthatjuk, hogy voltak hiányosságaik és gyenge pontjaik. Amit nem írtak elő, azt a fejedelmi rendeletek, utasítások, komisszáriusi deliberációk szabták meg. Végeredményben azonban mindig a fejedelem döntött. A fejedelem, aki a „maga humorához választotta” megbízottjait. Ezek nem maguk számlálták meg a feleket, hanem felszámolókat rendeltek. Arra is van példa, hogy egyesek máshonnan hozva be híveket szaporítani igyekeztek a lélekszámot, s az is előfordult, hogy egy-egy földesúr küldöttként saját, „ellenkező vallású” jobbágyait olvasta meg. Miután persze a biztosok az egyik felet „potiorb parsnak” találták, egyenlő teherviselést írtak elő számukra. Ez erősen igénybe vette a kisebbségeket, főként, hogy az egyházi vagyonból (parókia, quarta, szántóföldek, rétek, harang, pohár, kanna, abrosz, kendő stb.) nem feltétlen részesedtek, kellett részesedniük. Az anyagi terhek közös hordozása egyébként is nehezen ment. Másfelől előírták ugyan az artikulusok, hogy a minor pars számára auditorium épüljön, méreteit és milyenségét azonban nem határozták meg. Minthogy pedig az artikulusok kulcsa a lélekszám volt, a megváltoztatására irányuló agresszív kísérletek száma megnőtt, s az is többször megtörtént, hogy az anyaegyházról leválasztották a filiákat, ha azokban az ellenkező vallásúak többen voltak.

Nem véletlen, hogy már a korai időszaktól egyre inkább az arányosítás jegyében tartatták be a végzéseket. Székelymuzsnán például, ahol az unitáriusok háromszor annyian voltak, mint a reformátusok,¹³ többség lévén nemcsak három részt kellett építeniük,¹⁴ azaz a költségek háromnegyed részét kellett fedezniük, hanem a földek, rétek és egyéb bejövő proventusok (termés, jövedelem) negyedét is ki kellett adniuk.¹⁵ Mi több! A sajátjukhoz hasonló templomot kellett építeniük a reformátusok számára, amelyet a komisszáriusok minőségileg ellenőriztek.

Az alábbiakban „esettanulmányok” keretei között mutatom be, hogy hogyan tartották be és hágták át a törvényeket.

A határozatok érvényesülése

Sepsikőröspatak

A komisszáriusok 1630-ban Sepsikőröspatakot is megvizsgálták „az instrukció szerint”. Az instrukció kifejezés Katalinnak arra az utasítására (1630. március 8.) utal, amelyet az udvarhely- és háromszéki vitás templomok tárgyában kiküldött bizottság számára adott.¹⁶ De vajon mikor fordultak az unitáriusok a fejedelemasszonyhoz? Ha ez időben egybeesett az udvarhelyi katolikusok folyamodásával, akkor az 1615. évi határozat Székelyföldre való kiterjesztésében az unitáriusoknak is épp olyan kezdeményező szerep jutott, mint a katolikusoknak. S akkor már felmerül a kérdés, hogy vajon biztos-e, hogy a vallási sértettek, mint olyanok nem próbáltak társadalmi bázist kovácsolni a fejedelemválasztási küzdelmekben? Pokoly szerint Erdélyben nemcsak a római katolikusok értettek egyet, hanem némelyek az több religión levők közül is, éspedig főleg az unitáriusok, kiknek szintén inyükre lett volna a református egyház hátratétele.¹⁷

¹² Koncz József: *Az erdélyi ev. ref. egyház vallássérelmei 1631-ben*. Protestán Közlöny. Egyházi és iskolai hetilap. 12. évf. (1882). 422.

¹³ EUEGyLt RegA P. 6.

¹⁴ EUEGyLt RegA P. 5.

¹⁵ EUEGyLt RegA P. 6.

¹⁶ Szádeczky Lajos (szerk.): *Székely oklevéltár (1603-1698)*. 6. köt. Kolozsvár, 1987, A Székely Történelmi Pályadíj-alap Felügyelő Bizottsága, 109-113.

¹⁷ Pokoly József: *Az erdélyi református egyház története*. 2. köt. Budapest, 1904, 109.

Bár Keserői idejében Kőröspatak még egyértelműen unitárius többségű volt,¹⁸ 1630. március 28-án már úgy értesültek a komisszáriusok, hogy a reformátusok negyvenhárman, az unitáriusok pedig csak húszan vannak, ezért az előbbieknél utalták ki a templomot, az utóbbiaknak pedig engedélyezték, hogy papot tartsanak. Május 20-án Gelei Benedek már bizonyosan itt végezte lelkesi szolgálatát.¹⁹

Mivel az instrukció szerint Kőröspatak megyéjét megegzamináltuk 'megvizsgáltuk', és az kálvinista religión levő atyafiak numero 'szám szerint' 43, id est 'azaz' negyvenhárman komperiáltattak lenni miáltalunk 'megtudtuk, hogy negyvenhárman vannak', ez okáért az instrukció szerint, mivel az unitárius atyafiak csak huszon találtattak, id est numero 20, az potiorb parsnak asszignáltuk 'utaltuk ki' az templumot, bírják pacifice 'békésen', de így, hogy az unitárius atyafiak is szabadon mindenkor papot tarthassanak, et liberam plenariamque habeant potestatis facultatem exercendi religionis 'és legyen megengedve nekik a lehetőség, hogy hitüket szabadon és teljében gyakorolhassák', és tartozzanak az unitáriusokat segíteni mind költséggel, pénzzel és minden munkával, sumtussal 'költséggel', hogy építhessenek auditoriumot magoknak. Datum in oppido Siculicali Udvarhely, die 28 mensis martii 1630 'írták Székelyudvarhely városában, 1630-ban, március hónap 28. napján'.²⁰

E levéltári darab alapján a reformátusok segíteni tartoztak volna az unitáriusoknak mind pénzzel, mind munkával, hogy azok auditoriumot építhessenek maguknak, ám a kálvinisták sem imaházat építeni, sem parókiának való helyet engedni nem akartak. A fejedelem erre elhatározta, hogy végére jár az ügynek, s ha úgy lesz, ahogy az unitáriusok állítják, kötelezi a reformátusokat a deliberáció betartására. Szavát 1635-ig biztosan nem váltotta be, hiszen ekkor Csanádi Pál unitárius püspök – nem túl burkolt célzást téve – ugyanazon deliberáció másolatát küldte be neki.

[M]éltónak ítélvén azt, hogy holott mi azon komisszárius urak deliberációjok szerint kényszerítettünk az keresztúri minor parsnak mind helyet adni, s mind építeni, hogy a kőröspataki szegény atyánkfiaiainak is azon igazság szolgáltassék.²¹

Néhány évvel később már az asszimilációs törekvések gerjesztettek indulatokat a faluban. A fejedelem káplánja, Gelei Katona István „alkalmas időtől fogva” rendszeresen prédikátorokat járatott be a kőröspataki unitáriusok közé, s azok közül „felesen” kezdtek a református vallásra térni. Ekkortájt Háromszéken több unitárius gyülekezet mellett (Árkos, Kálnok stb.) református gyülekezet alakult. Az unitáriusok – Gelei Katona szerint – a prédikátorokra „felette igen fenekedtek”, szidalmazták, káromolták, fenyegették, minden bosszúsággal illették őket, a megtérendőket pedig bírsággal tiltották attól, hogy a református prédikátor tanítására járjanak.²²

Székelykeresztúr

Székelykeresztúron ellenkezőleg! Ott a harmincas évek közepén a bírsággal épp hogy a reformátusok prédikációjára kényszerítették azokat az unitáriusokat,²³ akik korábban kiszorították a templomból s elzárták a harang használatától a reformátusokat. Ezek

¹⁸ Molnár B. Lehel: *A háromszéki unitáriusok 17. századi történetéhez. Toposz és valóság közt.* Keresztény Magvető 118. évf. (2012). 274.

¹⁹ Uo. 272.

²⁰ EUEGyLt RegA P. 1.

²¹ EUEGyLt RegA P. 4.

²² Ötvös Ágoston: *Gelei Katona István élete s levelei.* Új Magyar Múzeum 9. évf. (1859). 204-205.

²³ EUEGyLt RegA P. 4.

egyébként egy olyan házban kényszerültek tartani istentiszteleteiket, amely annyira közel feküdt az öreg templomhoz, hogy az unitáriusok gyakorta éltek az alkalommal, s bevallottan éppen akkor kezdtek harangozni, amikor amott prédikáltak.

A reformátusok ezért 1631. évi felterjesztésükben jónak látták kezdeményezni a fejedelemtől, hogy a keresztúri unitáriusok járjanak át a fiatfalvi templomba, a fiatfalvi reformátusok pedig Keresztúrra, s így a kérdés megoldható anélkül, hogy új templomot kellene építeniük.²⁴ Arra hivatkoztak, hogy Fiatfalván is van templom, s hogy az unitáriusok többségét egyébként is a fiatfalvi leányegyházhoz tartozó hívek biztosították.²⁵ A fejedelem a felterjesztésre azt válaszolja, hogy amint „az komisszáriusok elvégezték, most is abban maradjon a dolog. Ha pedig mást nem akarnak építeni, osszák ketté a templomot.”²⁶ A reformátusok elfogadni látszottak a végzést, hiszen replikációjukban már ők is azt javasolták, hogy templomot „egy jó temérdek kőfallal” szakasszák kétfelé s az egyik fele legyen a reformátusoké, a másik pedig az unitáriusoké,²⁷ 1632-ben mégis arra panaszkodtak, hogy az unitáriusok nemcsak hogy nem végezték el az előző őszön a részük szerint való építést, de még most sem akarnak benne részt venni s azokat a székeket sem akarják a templomból kiadni, amelyeket a reformátusok tettek oda.²⁸ Ezért a fejedelem 1634-ben megparancsolta, hogy foglalják el a komisszáriusok az öreg templomot a haranggal és parókiával együtt a reformátusok számára.²⁹ A megbízottak végre is hajtották volna a parancsot, ha a Fiatfalván lakó Gálfi András, „a szentegyház fia” félig kivont karddal távol nem tartotta volna őket a templom ajtajától.³⁰

Mi azért engelmesek levén az nagyságod kegyelmes parancsolatjának, 20. napján Szent György havának 'április' odamentünk Keresztúrra, az hol mind az ortodoxusok 'reformátusok' esperese, mind az unitáriusok esperese az Keresztúr megyéjében lakó uraimmal együtt kompareálának 'megjelenének', kiknek <...> akarván az nagyságod kegyelmes parancsolatja szerént egzekválni 'végrehajtani' az dolgot, és az régi templomot az unitárius uraimtól efoglalni, az templomnak kerítése, ajtaja előtt megállván az unitárius uraim, elsőbben verbaliter 'szóbelileg' prohibeálának 'tiltanának el' az egzekúciótól 'teljesítéstől', de mi arra nem cesszálván 'késlekedvén', annak utána félig kivont fegyverrel ugyanaz Keresztúr megyéjében, Fiadfalván lakó Gálfi András nevő szentegyház fia által az unitárius uraim az egzekúciótól minket repellálának 'elrisztának'...

Közben az ott álló unitáriusok kijelentették, hogy a megegyezésben nincs benne, hogy nem akadályozhatják és utasíthatják el a megbízottakat,³¹ ezért a küldöttek tizenötöd napra a fejedelem táblájára idézték az unitáriusokat, hogy ott adják meg repulzió-tételük okát. Ha meg is adták, úgy tűnik, hogy legkésőbb 1635-re felépült a templom.³²

1642-ben azonban ismét megjelent a bizottság, amely a harangok, a szántóföldek és szénatermő helyek felett támadott egyenetlenkedést megvizsgálván, annak tárgyait két egyenlő részre osztandónak határozták, s határozatukat végre is hajtották.³³ Az unitáriusok

²⁴ Koncz József: *Az erdélyi...* i. m. 380. Nagy Lajos: *Harc a székelykeresztúri templomért a XVII. század elején.* Az Erdélyi Református Egyházkerület hivatalos lapja, 42 évf. (1947). 516.

²⁵ Juhász István: *A székelyföldi református egyházmegyék.* Kolozsvár, 1947, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 39.

²⁶ Nagy Lajos: i. m. 516.

²⁷ Uo. 516.

²⁸ Uo. 516.

²⁹ EUEGyLt RegA P. 3.

³⁰ Uo.

³¹ EUEGyLt RegA P. 3.

³² Uo.

³³ Nagyajtai Kovács: i. m. 76-78. o.

még 1645-ben is adósok voltak a harangöntőnek, az összeg kifizetését Bethlen Ferenc, fejedelmi udvarmester vállalta magára.³⁴

Azután 1646-ra mindkét fél annyira megrettent attól, hogy hívei „elkevesednek”, hogy örökösen úgy egyeztek meg, hogy ha az egyik fél meg is fogyatkozna, a másik akkor sem veheti el tőle templomát.³⁵

Csekefalva

A csekefalviak egy része, azok, akik református hitre tértek, 1640 előtt szintén a keresztúri reformátusok templomába jártak. Ámde Csekefalva Szentábrahám leányegyháza volt, Szentábrahám pedig megmaradt unitáriusnak. Az unitáriusok – hasonlóképpen mint Csókfalván – arra kényszerítették a reformátusokat, hogy az ő papjuknak fizessék a quartát.³⁶ Pálfi Ferenc nemesember például az áttértek asztagját esős időben meghányatta és úgy vette ki belőle a szentábrami unitárius anyaegyház papja számára a képét.³⁷ A reformátusok a fejedelemhez folyamodtak, aki „excipiálta”, kivette őket a szokott bér megadása alól.³⁸ Ebből súlyos fogyatkozások és veszekedések lettek.³⁹ Az unitáriusok folytonos joggyakorlatukra hivatkoztak,⁴⁰ s ellenezték, hogy a reformátusok a csekefalvi határon lévő „puszta kápolna” megépítésében kezdte forgódni.⁴¹ A fejedelem azonban nem akarta a csekefalvi reformátusokat templom nélkül hagyni, ezért 1640-ben nekik adta a kápolnát.

Hídvég

Öt évvel korábban, 1635-ben halt meg Hidvégi Mikó Ferenc, aki atyai birtokán, Hídvégen unitárius templomot és iskolát állított fel.⁴² Hogy mikor szűnt meg az iskola, nem tudhatni, ám Mikó Ferenc egyetlen fia, Mikó József halálakor (1636. április 20.) még fennállt.⁴³ Mikor azonban Mikó József is elhunyt, a Hidvégi Mikó család ezen ága kihalt,⁴⁴ s ezzel egyidejűleg Nemes Tamás, Háromszék főkapitánya elfoglalta a hídvégi templomot az ottani unitáriusoktól.⁴⁵

Nemes Tamásnak még akkor ígérték oda a főkapitányságot, amikor Zólyomi Dávid helyettes kapitánya volt.⁴⁶ Nemes Tamás egyébként is arra törekedett, hogy megszerezze a tisztséget,⁴⁷ Rákóczi pedig Zólyomit akarta semlegesíteni ifjabb Bethlen István halála után. Úgy vélem, elég élesen kivehető a „pártok”. Amíg a radikális unitáriusok közé sorolható Mikó Ferenc az ideológiailag megfontolt Bethlen István gubernátort erősítette, addig Nemes Tamás a másik, református érdekeket védő Rákóczi-párthoz tartozott. Ennek jóvoltából szinte következmények nélkül sérthette meg az uniót, mi több, a fejedelem nem is akarta csak úgy

³⁴ Uo. 78. o.

³⁵ Koncz József: *Adatok az udvarhelyszéki orthodoxus és unitárius atyafiak XVII. száz esztendőbeli történelméhez*. Keresztény Magvető 19. évf. (1884). 165-166.

³⁶ Pokoly József: i. m. 118. o.

³⁷ Koncz József: *Az erdélyi...* i. m., 381.

³⁸ EUEGyLt RegA P. 4.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Koncz: *Adatok...* i. m. 164. o.

⁴² Nagy János: *Hídvégi Mikó Ferencz életrajza*. Keresztény Magvető 10. évf. (1875). 42.

⁴³ Uo. 82.

⁴⁴ Nagy Márta: *Egy főúri rangra emelkedett nemes élete: Hidvégi Mikó Ferenc (1585-1635)*. In Murányi János (főszerk.): *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2005*. 1. köt. Csíkszereda, 2006, Csíki Székely Múzeum, 89.

⁴⁵ EUEGyLt RegA N. 4.

⁴⁶ Kemény János: *Önéletírása*. In V. Windisch Éva (kiad.): *Kemény János és Bethlen Miklós művei*. Budapest, 1980, Szépirodalmi, 166.

⁴⁷ Uo. 166. o.

„absolute” visszavenni tőle a templomot.⁴⁸ Az erőszakos foglalás 1636-ban borzasztó drámai eseménynek minősült, hiszen nemcsak Nemes Tamás hágtá át a fejedelemség legalapvetőbb törvényeit az unitáriusok kárára, hanem Rákóczi is habozott betartani a megválasztásakor feltételül fogadott V. kondíciót, amely szerint megtartja és megtartatja a vallásszabadságot. E kondíció alapján azonban az unitáriusokon kívül senki sem „fogta később kérdőre” a fejedelmet.⁴⁹

Kegyelmes urunk, fejedelmünk, jóllehet tudjuk nagyságodnak előtte mely sok külön-különféle országunk csendességére és megmaradására nézendő foglalatossági legyenek, mindazonáltal keserves megbántódásunkban kénszerítettünk nagyságodat, úgymint supremus magistratusunkat 'legfelsőbb felsőbbségünket' rekvirálnunk 'igénybe vennünk', tudván nagyságodnak fejedelmi kegyelmes ígéretit⁵⁰ az recepta religióknak 'bevett vallásoknak' és abban levő státusoknak 'rendeknek' oltalmazásában és megtartásában.⁵¹

Az unitárius papok és a háromszéki vizitációtól eltiltott püspök, Csanádi, akinek már csak fél év volt hátra az életéből, „keserves panaszolkodással” adta Rákóczi értésére, hogy Nemes Tamás fegyveres szolgálival betétette a hídvégi templom ajtajait, amikor a hívek prédikációra mentek, s az unitárius papot és hallgatóit kirekesztve református lelkipásztort vitt be, s azzal prédikáltatott.⁵² A fejedelem megbízottakat választott, hogy egyenlítsék ki az ellentéteket.⁵³ Megjegyzendő, hogy ezek között nem találunk olyat, aki két évvel később ne írta volna alá a dési egyezményt. De nem is ez a fontos, hanem az, hogy a nézeteltérések elegyengetése teljesen mindegy volt már, hiszen ekkor mindenki számára, így a fejedelem számára is nyilvánvalóvá vált, hogy a pártfogó urak és a vallási téren sértettek már nem tudják tovább biztosítani az unitáriusok nyugalalmát; a fejedelem végrehajthatja az 1635-ös országgyűlés szombatosok és unitáriusok ellen hozott határozatát.

Olt parti falvak

Nemes Tamás egyébként sem elégedett meg a templom elfoglalásával, az ottani unitárius prédikátort is megfenyegette, s a neki járó quartát elvette azokkal a templomi eszközökkel együtt, amelyeket az unitáriusok készítettek.⁵⁴ Mivel azonban ennek a kontroverziának az eligazítását a fejedelem elhalasztotta, más Fehér vármegyebeli pártfogók is elfoglalták a dézsmát Olthévízen, Datkon, Alsórákoson és Ürmösön.⁵⁵

Az ezen falvakhoz tartozó földbirtokok 1631. március 24-ig Nagyteremi Sükösd Györgyéi voltak, aki úgy végrendelkezett, hogy ameddig felesége a nevét viseli, addig az előbbi hármat is bírja.⁵⁶ Utóbbinak egyik felét Veselényi Boldizsárra, a másikat Bethlen Ferencre hagyta.⁵⁷ Mivel ezekben a falvakban sok esztendőől fogva az unitárius vallás virágzott, ezért Sükösd mind feleségének, mind pedig egyéb örököseinek olyan feltétellel hagyta örökül birtokait, hogy azok se a szegénységet, se a köztük lévő prédikátorokat ne háborgassák, és semmi ürügy

⁴⁸ EUEGyLt RegA N. 4.

⁴⁹ EUEGyLt RegA N. 3.

⁵⁰ V. kondíció.

⁵¹ Uo.

⁵² EUEGyLt RegA N. 4.

⁵³ Uo.

⁵⁴ EUEGyLt RegA P. 3.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Kelem Lajos: *Nagyteremi Sükösd György végrendelete*. Történelmi Tár 2. évf. (1901). 302.

⁵⁷ Uo. 302. o.

alatt más vallásra ne kényszerítsék, különben sújtson le rájuk az Isten átka.⁵⁸ A jószágok azonban nem szálltak át az örökösökre.

Két 1650-ben lefolytatott tanúvallatásban ugyanis a tanúk egybehangzóan állították, hogy Alsórákost és Hévizt nem sokkal Sükösd György halála után, annak feleségétől, Borsvai (Borsvári) Erzsébettől a fejedelem számára elfoglalták.⁵⁹ 1637-ben Alsórákos bizonyosan az ő birtoka volt.⁶⁰ Ürmöst 1642-ben udvari emberének, Maurer Istvánnak adományozta. Az ürmösi bérek egy részét egy bizonyos „Hersel Christoph” foglalta el.⁶¹ Datk a dévai Nagy család birtokába került. 1637-ben egy felsővenicei román jobbágyról jegyezték fel, hogy Datkon Nagy Pál uram alatt vagyon. Nagy Pál nem elégedett meg azzal, hogy a prédikátor bérét elidegenítette, hanem azzal is fenyegette, hogy elkergeti.⁶²

Ez azonban már a dési per távlati hatása volt. Ugyanúgy, mint az, hogy a zsidózó birtokok szétesztogatása ellen nemegyszer eredménytelenül tiltakozó Rhédey János Erdőszentgyörgyön (1640-41) a székelység és a jobbágyok egy részét különböző eszközökkel, zaklatással, fenyegetéssel, rábeszéléssel, a templom erőszakos elfoglalásával saját vallásának nyerje meg.⁶³ Ekkor veszítette el az unitarizmus Héjjasfalvát,⁶⁴ Kált,⁶⁵ Újszékelyt,⁶⁶ Nagyteremit,⁶⁷ Fehérvárt⁶⁸ és Nagyernyét is.

A dési per távlati hatásai

A dési per távlati hatásait legutóbb Szabó András Péter mutatta be, aki megállapította, hogy „[a]z unitáriusok székelyföldi visszaszorulása már 1638 végén megkezdődött, és 1639 elején a helyszíni vizsgálatokkal folytatódott.”⁶⁹ Miután kifejezetten a református hit felvételére kötelezték a megfélemlített szombatosokat, a legnagyobb szombatos központokba (Erdőszentgyörgyre, Kis-⁷⁰ és Nagysolymosra, Bözödre,⁷¹ Bözödújfaluba, Hidegkútra, Szenterszébetre) komisszáriusokat küldtek, akik úgy csúrték-csavarták az embereket és a számokat, hogy a templomok az új református gyülekezeteknek jussanak. Szabó András Péter a zsidózó-birtokok sorsát is követte. Kornis Borbála birtokainak egy részén Rákóczi Zsigmond és Bethlen János osztozott, az utóbbi 1644-ben megkapta Székelymuzsna porciót is. Bethlenen kívül a Dániel, Bíró, Apaffi, Kénosi, Szalánczi és Rédey családoknak, továbbá – az Olt parti falvakhoz hasonlóan – a fejedelemnek voltak itt jobbágyai.⁷²

Székelymuzsna

⁵⁸ Uo. 305-306. o.

⁵⁹ Fehér János: *Az alsórákosi Bethlen-kastély*. Korunk 16. évf. (2005). 43-59.

⁶⁰ Makkai László: *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai. 1632-1648*. Budapest, 1954, Akadémiai. 479.

⁶¹ Benczédi Gergely: *Az erdélyi unitarius ekkleziák megbántódásairól 1640-50*. Keresztény Magvető 19. évf. (1884). 93.

⁶² Uo. 93. o.

⁶³ Benczédi: i. m. 92. o.

⁶⁴ Koncz József: *A héjasfalvi orthodoxus és unitarius atyafiaknak tusakodása a XVII. százban*. Keresztény Magvető 19. évf. (1884). 27-31.

⁶⁵ Benczédi: i. m. 90. o.

⁶⁶ Uo. 90. o.

⁶⁷ Uo. 90. o.

⁶⁸ Uo. 91. o.

⁶⁹ Szabó András Péter: *A dési per történeti háttere*. Egyháztörténeti Szemle 4. évf. (2003). 55.

⁷⁰ Koncz József: *A kis-solymosi Unitaria Ekkleziája történetéhez*. Keresztény Magvető 17. évf. (1882). 107-110.

⁷¹ Koncz József: *Adatok a bözödi ev. ref. egyházköztség történetéhez*, Marosvásárhely, 1905.

⁷² Péter Sándor: *A mujnai unitarius egyházköztség rövid története*. Keresztény Magvető 67. évf. (1935). 202.

Amikor Péter Sándor 1935-ben megírta a muzsnai egyházközség rövid történetét,⁷³ s az ottani unitárius templom elvételének ügyét (1642-48), egyetlen Kelemen Lajos szerkesztésében megjelent okiratra⁷⁴ hivatkozott; Koncz József,⁷⁵ Szilágyi Sándor⁷⁶ és Ötvös Ágoston⁷⁷ idevonatkozó egyháztörténelmi adataira nem. Kelemen azonban nem a muzsnai egyházközség, hanem a vargyasi Dániel család története iránt érdeklődött, ezért azok a levéltári darabok, amelyek csak az előbbire vonatkoztak, máig kiadatlanok maradtak. Ezek alapján igyekszem rekonstruálni, hogy hogyan sikerült „eljátszania” a háromszoros túlsúlyban lévő székelymuzsnai unitárius többségnek a templomot.

Kiindulási pontom a Gyűjtőlevéltár RegA P. 5. jelzetű archiválája. Ha az ezen lévő dátumozás nem harmadkézből eredne, arra kellene következtetnem, hogy az unitáriusok már 1640. július 14-e körül megtalálták kegyelmes urukat, Rákóczit a székelymuzsnaiak miatt, s augusztus 15-én újólág elmentek hozzá Gyulafehérvárra, hogy a fejedelem engedélyezze nekik, hadd építsék meg jó módjával a három részt a muzsnai reformátusok számára.⁷⁸ Emiatt többször ne búsuljon a fejedelem!⁷⁹ A parókia helyét illetőleg azonban nem tudtak megegyezni a felek,⁸⁰ tudniillik az unitáriusok eladó házat egyáltalán nem, házhelyet pedig csak olyat találtak, amelyet a reformátusok nem voltak hajlandóak átvenni tőlük.⁸¹

A komisszáriusok 1642. július 29-én egyenlítették ki az ellentéteket. A templom és a parókia az unitáriusoknál maradt azzal a feltétellel, hogy a templomhoz közel paplakot, a templomkert mellett lévő pusztára pedig csaknem fele akkora zsindeyes kőtemplomot építenek a reformátusok számára 1643 Szent János napjáig (június 24.), mint az övéké.⁸² Az építkezési költségek negyed részét a reformátusoknak kellett fedezniük, akik számára az unitáriusoknak ki kellett adniuk a földek, rétek, proventusok és egyéb eszközök (kehely, kanna stb.) negyed részét.⁸³

Még alig múlt el azonban Szent János napja, Geleji Katona István már a muzsnai állapotról jelentett a fejedelemnek: az unitáriusok „nem tudom micsoda bizodalomtól, azt hiszem Dániel uramtól való biztatásból viseltetve, semmit a dologban meg nem indultanak, hanem három vagy négy szekér meszet vittek oda propter formam; sőt nyilván mondják, hogy ők soha sem építik, hanem aminemű pap a templomban prédikál, ők arra járnak.⁸⁴ A levélből fény derül arra is, hogy június 5-én a reformátusokat is figyelmeztették, hogy kezdjenek el építeni, de azok azt felelték rá, hogy ők csak negyedesek a munkában, s ezért arra várnak, hogy az unitáriusok vigyék véghez a három részt, s aztán nekik is lesz gondjuk a negyedekre.⁸⁵ Am az unitáriusok az épületet el sem kezdték, s a káplán ezért azt kívánta a fejedelemtől, hogy pecsételjék le az unitáriusok templomát a deliberáció szerint mindaddig, amíg a reformátusok templomát meg nem építik.⁸⁶ Ezek kapcsán két megállapítást tehetünk. Egyfelől, hogy az unitáriusok túlon túl bízhattak számbeli túlsúlyukban és talán az unitárius komisszáriusban, Dániel Jánosban, aki – Geleji Katona szerint – megígérte, hogy nem lesz az unitáriusoknak

⁷³ Uo. 201-220. o.

⁷⁴ Kelemen Lajos (szerk.): *Újabb adattár a vargyasi Daniel család történetéhez*. Kolozsvár, 1913. 31-32.

⁷⁵ Koncz József: *A muzsnai orthodoxus és unitárius atyafiak tusakodása a XVII. százban*. Keresztény Magvető 19. évf. (1884). 94-97.

⁷⁶ Szilágyi Sándor: *A muzsnai reformátusok és unitáriusok versengése történetéhez*. Keresztény Magvető 21. évf. (1886). 29.

⁷⁷ Ötvös: i. m. 226-228. 232-233.

⁷⁸ EUEGyLt RegA P. 5.

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ Uo.

⁸¹ EUEGyLt RegA P. 11.

⁸² EUEGyLt RegA P. 6.

⁸³ Uo.

⁸⁴ Ötvös: i. m. 227. o.

⁸⁵ Uo. 227. o.

⁸⁶ Uo. 227. o.

semmi bántódása. Másfelől pedig, hogy a régi templomot megkaparintani akaró reformátusoknak az állt az érdekükben, hogy az új templom sohase készüljön el, hiszen a deliberáció záradéka és a hasonló eljárások azzal kecsegtették őket, hogy ebben az esetben talán az unitáriusok templomát kapják meg.

Akárhogy is volt, 1643-ra nem épült meg az új templom. Ezért a komisszáriusok el akarták távolítani az unitáriusokat a régiből.⁸⁷ Ám amikor ezt véghez akarták vinni, a cinteremben álló falubeli unitárius prédikátor, Uzoni János püspöke nevében elutasította a megbízottakat.⁸⁸ Azok erre nem „supersedeáltak”, erőszakosan akartak bemenni, mire a prédikatori rendből egynéhányan eléjük álltak, s nem bocsátották be őket.⁸⁹

Aztán írást adtak be a fejedelemnek arról, hogy miért nem akarták megengedni, hogy a templomot kivegyék a kezükből.⁹⁰ A fejedelem pedig azt parancsolta komisszáriusainak, hogy minél hamarabb tudósítsák affelől, hogy helytálló-e az érvek.⁹¹ Az unitáriusok azzal mentegették magukat a komisszáriusok előtt, hogy a reformátusok sem házhelyet mutatni, sem mozdulni nem akartak.⁹² A reformátusok azonban azzal vágtak vissza, hogy az unitáriusok tizenegy nappal a határidő előtt (június 14.) kívánták tőlük, hogy mutassanak helyet, s kőműveseket is csak ekkor fogadtak.⁹³ Ne felejtjük el, hogy ez már kilenc nappal azután történt, hogy a reformátusokat figyelmeztették arra, hogy építsenek. De minthogy a kőművesek ugyanarról számoltak be, mint a reformátusok, mégis eltávolították az unitáriusokat a templomból a másik megépítéséig.⁹⁴ Aztán váratlan fordulat következett. Augusztus 29-én Geleji Katona beismerte a fejedelemnek, hogy a muzsnai reformátusoknak is van valami vétsége.⁹⁵ Mert bár ő meghagyta nekik, hogy építsenek, de úgy hiszi, hogy az ott való „törvénybeli atyafiak” közül némelyek (bizonyosan Bethlen Jánosra gondolt) ismét azt adták tanácsul nekik, hogy várjanak a nagyobb részre.⁹⁶

Talán e második levél jóvoltából járulhatott mind a két fél 1644. január 10-én a fejedelem személye elé a januári gyulafehérvári országgyűlésen, ahol kötelezték magukat, hogy azalatt az idő alatt, míg az új templom el nem készül, a régit váltakozva használják.⁹⁷ Ezzel egyidejűleg Beke Dániel püspök, akinek nevében Uzoni „repulziót tőn”, egy szép aranyozott, ezüst úrvacsorai poharat adományozott a muzsnai unitárius híveknek.⁹⁸ A Muzsnába adott pohárhoz az a feltétel volt téve, hogyha a hívek elhagynák vallásukat vagy kihalás folytán megszűnne az egyház, úgy a pohár visszamarad az akkori unitárius püspökre.⁹⁹

A muzsnai református hívek két év múltán, 1646. február 3-a előtt jelentették ismét a fejedelemnek, hogy az unitáriusok egy követ se mozdítottak meg az országgyűlés óta, sőt, nyilvánosan azt mondták, hogy ők soha nem fognak építeni, hanem ha a papok izgattak, építsenek maguk.¹⁰⁰ Ez a vád teljesen azonos Gelejiével.

Beke Dániel rögtön értesült arról, hogy a fejedelem előtt vádolják az unitáriusokat, s hogy Rákóczi komisszáriusokat rendelt, hogy a templomot foglalják el.¹⁰¹ Ezért 1646. február 12-én szükségesnek ítélte a fejedelmet arról informálni, hogy a templom azért nem épült meg

⁸⁷ EUEGyLt RegA P. 12.

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ Uo.

⁹⁰ EUEGyLt RegA P. 15.

⁹¹ Uo.

⁹² Koncz: *A muzsnai orthodoxus...* i. m. 95. o.

⁹³ Uo. 95. o.

⁹⁴ Uo. 96. o.

⁹⁵ Ötvös: i. m. 232. o.

⁹⁶ Uo. 232. o.

⁹⁷ EUEGyLt RegA P. 8.

⁹⁸ Péter: i. m. 206. o.

⁹⁹ Uo. 206. o.

¹⁰⁰ EUEGyLt RegA P. 9.

¹⁰¹ EUEGyLt RegA P. 7.

eddig, mert a fehérvári országgyűlés után a hadköteles székelyek némelyike mindjárt az 1644-45-ös hadjáratra ment, a többiek pedig azzal a feltétellel maradhattak otthon tartalékosként, ha vallásuktól elállnak.¹⁰² Ismét másokat Bethlen Jánosné a hadjárat alatt megfogott, s addig nem bocsátotta ki őket tömlöcükből, amíg át nem tértek.¹⁰³ A hadi expedíció után aztán mindjárt fahordáshoz kezdtek, de soha nem engedték a reformátusok, hogy azon a helyen kezdjék el az építést, amelyet korábban mutattak nekik, hanem inkább megcserélték a helyet, s a fát Bethlen János jobbágyainak udvarára, a köveket pedig saját házaik és kapujaik elé hordták, s nem engedték, hogy az unitáriusok az építéshez kezdjenek.¹⁰⁴ Ezért az unitáriusok a parókia alapjának kiásásával próbálkoztak, ám amit egy nap ástak, azt Szalánczi bírása a református jobbágyokkal feltöltötte. Az unitáriusoknak Udvarhelyen kellett kérniük a bírát, hogy engedélyezze nekik, hadd ássák ki ellenfelük parókiájának alapját, ám a bíróságot az felelte, hogy addig nem engedi, amíg Szalánczi háza nem jön.¹⁰⁵ Ám a reformátusok ezzel sem érték be, Szalánczi pecsétes levelével is megtiltották, hogy az unitáriusok építhessenek.¹⁰⁶

1646-ban az ellentétek eligazítására a fejedelem komisszáriusait – közöttük Bethlen Jánost is – Székelymuzsnába küldte, ahol az unitáriusok azt kívánták tőlük, hogy mutassanak nekik egy helyet, ahol megépíthetik a parókiát és a templomot.¹⁰⁷ De minthogy a reformátusok elleneztek, hogy a megbízottak helyet mutassanak,¹⁰⁸ azoknak pedig nem volt utasításuk a házhelyet illetően, ezért elhalasztották a döntést addig, amíg fejedelem nem rendelkezik, továbbá amíg haza nem tér Erdélybe.¹⁰⁹

Az unitáriusok ezt nem akarván kivárni püspökük által találták meg Gyalun a fejedelmet, aki elhatározta, hogy útja alatt levelet küld a püspöknek, amelyben megszabja neki, hogy mihez tartsák magukat az unitáriusok.¹¹⁰ Ezt azonban elmulasztotta, s egymaga Bethlen János tudta, hogy milyen végzést hozott a fejedelem.

Ezért 1646. június 20-án az unitárius püspök két prédikátort küldött Bethlen Jánoshoz, hogy megtudják tőle, hogy milyen instrukciót adott a fejedelem a muzsnai állapotra vonatkozólag.¹¹¹ Bethlen János azt mondta a prédikátoroknak, hogy az unitáriusoknak arra a szántóföldre kell építeniük a parókiát, amely a paplak mellett van.¹¹² Ám ez a föld az egyházi birtokok elosztásakor az unitáriusok szerint nekik jutott, s be is vetették búzával, így egy esetleges építkezés nem kevés kárt okozott volna nekik.¹¹³

Főként talán a korábban „repulziót tevő” Uzoni Jánosnak, aki június 24-én (azaz három nappal később) a templomból istentisztelet után kijöve az egész egyházmegye előtt összeszólalkozott emiatt Török Istvánnal,¹¹⁴ aki unitáriusból lett református prédikátorrá.¹¹⁵ Török István többek között azt mondta, hogy ők a megegyezés mellől el nem állnak, hanem ahhoz tartják magukat, akárhova építsenek is a falura; de a paplak melletti szántóföld az övék.¹¹⁶ Erre az unitáriusok azt felelték, hogy ők meg is hagyták a parókiának való helyet, a reformátusok azonban megszántották és bevetették búzával, s egymás között arról beszélgettek, hogy ők – valószínűleg épp Bethlen János tanácsára – semmiképpen sem

¹⁰² Uo.

¹⁰³ Uo.

¹⁰⁴ Uo.

¹⁰⁵ Uo.

¹⁰⁶ Uo.

¹⁰⁷ EUEGyLt RegA P. 14.

¹⁰⁸ Koncz: *A muzsnai orthodoxus...* i. m. 96. o.

¹⁰⁹ Uo.

¹¹⁰ Koncz: *A muzsnai orthodoxus...* i. m. 96. o.

¹¹¹ EUEGyLt RegA P. 10.

¹¹² Uo.

¹¹³ Uo.

¹¹⁴ Uo.

¹¹⁵ Péter: i. m., 205. 211. o.

¹¹⁶ EUEGyLt RegA P. 10.

mutatnak helyet az unitáriusoknak.¹¹⁷ Mindezt két olyan székelyderzsi nemes (Kovács György és Veres János) „adta emlékezetre mindeneknek”, akik a fenn megnevezett napon a székelymuzsnai templomban vettek részt az istentiszteleten.¹¹⁸

A fejedelem ismét komisszáriusokat küldött, akik kifüggesztették a parókia és a templom megépítésének határidejét, úgymint 1646. és 1647. Szent Mihály-napját.¹¹⁹ Az unitáriusok meg is ígérték, hogy a terminusra elkészítik őket,¹²⁰ mindazonáltal a paplak megépítését, amint kellett volna, a pestis miatt nem végezték el.¹²¹ Így lévén azért a dolog, a fejedelem 1647. április 3-án azt parancsolta komisszáriusainak, hogy régi parókiát cum omnibus eiusdem pertinendiis a reformátusok kezébe bocsássák.¹²² Körülbelül ugyanekkor, virágvasárnap tájban a reformátusok három agyagfalvi nemest vettek maguk mellé, s az unitáriusok kezében hagyott szántóföldeket és szénaréteket elfoglalták, továbbá a harangozástól is távol tartották őket.¹²³ Ezért az unitáriusok alázatosan könyörgtek a fejedelemnek, hogy méltóztassék rábízni komisszáriusaira, hogy mutassanak helyet, ahová a templomot építsék, s adják vissza a parókiának és csürkertnek való helyet, valamint az elfoglalt javakat.¹²⁴ A komisszáriusok azonban 1647. szeptember 15-én a templomot is a reformátusok kezébe adták, akik azt kívánták a fejedelemtől, hogy járjon végére a szerződés meggyalázásának.¹²⁵ Ezért a fejedelem megparancsolta fiának, hogy az bizonyos személyeket rendeljen a dolog eligazítására.¹²⁶ A templomhoz való földeket azonban nem osztották fel ismét, a harangot pedig ezután is mindkét részről szabadon használhatták.¹²⁷

Kolozsvár

A muzsnai templomfoglalás mellett más „connumeratiók” nemigen fordultak elő a korszakban. Kivételt képez II. Rákóczi György kolozsvári unitáriusokkal szembeni fellépése, amely átalakította a város igazgatását. 1635-ben még a városi tanács útját tudta állni a kálvinista pozíciók megerősítésének, 1638-ban azonban egy és háromnegyed, 1655-ben pedig már fele-fele arányban kellett képviselniük a városi igazgatást a reformátusoknak és unitáriusoknak. I. Rákóczi 1638-ban határozta el azt is, hogy a Farkas utcában a régi templomot építsék fel a reformátusok számára, amiért cserébe a reformátusoknak meg kellett ígérniük, hogy a főtemplomért, az unitáriusok parókiájáért és jövedelmeiért nem szállnak síkra.

Dolgozatom egészét azonban nem erre, hanem arra szeretném kifuttatni, hogy a kolozsvári városreformációt nem lehet azon keretek között tárgyalni, mint korábban. Radecius a háromszéki, Csanádi a szentábrahámi, székelykeresztúri, kőröspataki, háromszéki és hídvégi, Beke Dániel pedig székelymuzsnai unitáriusok miatt könyörgött állandóan a fejedelemnek, ami arra utal, hogy a periféria ugyanolyan jelentőséggel bír az egyház vezetői számára, mint a centrum. Talán az sem véletlen, hogy az unitárius könyvkiadás nagy évei (1632-1636) időben egybeestek a 44. artikulus törvénybe iktatása (1630) és a Nemes Tamás erőszakos templomfoglalása (1636) közötti időközzel. Azzal az időközzel, amikor az unitáriusok még reméltek, a fejedelem számára pedig nem vált nyilvánvalóvá, hogy Erdély belpolitikai

¹¹⁷ Uo.

¹¹⁸ Uo.

¹¹⁹ EUEGyLt RegA P. 13.

¹²⁰ Uo.

¹²¹ Koncz: *A muzsnai orthodoxus...* i. m. 96. o.

¹²² EUEGyLt RegA P. 13.

¹²³ Koncz: *A muzsnai orthodoxus...* i. m. 96. o.

¹²⁴ Uo. 97. o.

¹²⁵ Szilágyi: i. m. 29. o.

¹²⁶ Uo. 29. o.

¹²⁷ Koncz: *A muzsnai orthodoxus...* i. m. 97. o.

tényezői, amelyek a 16. században a recepta religio intézménye segítségével biztosították a belső rendet, a 17. század második harmadának elején, a borosjenői béke után megváltoztak.